

EWA RYSZARDA BERNACKA

Konformizm–nonkonformizm jako wymiar osobowości

Conformity–Non-Conformity as a Dimension of Personality

Zjawisko konformizmu i nonkonformizmu na poziomie badań zewnętrznych zachowań jednostki oraz obserwacji zespołów społecznych jest przedmiotem zainteresowania zwłaszcza psychologii społecznej. Natomiast problematyka konformizmu i nonkonformizmu na poziomie badań podstawowej struktury osobowości była jak dotychczas mało poruszana.

Artykuł ten jest próbą syntezy dotychczasowych ustaleń dotyczących zagadnienia konformizmu i nonkonformizmu oraz ma na celu ich prezentację od strony eksplanacyjnej jako wymiaru osobowości.

ROZWAŻANIA TERMINOLOGICZNE

Konformizm to hipotetyczna cecha osobowości lub ogólna tendencja (skłonność) jednostki do podporządkowania się naciskom zewnętrznym, upodobnienia własnego zachowania, sposobu myślenia, poglądów, norm postępowania do powszechnie przyjętych w danej grupie standardów (Rokeach 1961; Szewczuk 1979). Ponieważ w badaniach struktury osobowości uwzględnić można poziom świadomości lub nieświadomości, wyróżnia się dwie następujące definicje konformizmu: Konformizm jest to względnie stała, świadoma dążność do przejawiania takich postaw i zachowań, o których dany osobnik sądzi, że są zgodne z oczekiwaniami grupy, której uznanie jest dla niego cenne (Paszkiewicz-Sokołowska 1972). Na poziomie badań nieświadomości konformizm jest definiowany jako stan umysłu wywołany przez nacisk społeczny, wbudowany w strukturę osobowości (Rokeach 1961).

Z kolei nonkonformizm jako cecha osobowości jest rozumiany następująco: Nonkonformizm – to zdolność przeciwstawiania się opiniom, ocenom, poglądom innych ludzi oraz zdolność do oparcia się społecznym naciskom (por. Strzałecki 1989).

Nonkonformizm – to samodzielność w myśleniu i działaniu, która sprowadza się do tego, że jednostka nie przejawia tendencji do podporządkowania się opinii innych, dokonuje oceny oraz działa głównie na bazie własnego stanowiska, kierując się autonomicznym, wyraźnie ukształtowanym systemem wartości i w razie konieczności jest gotowa bronić swego punktu widzenia. Poza tym nie jest zbyt uciążliwa na normy grupowe ani przesadnie nastawiona na ich łamanie (Strzałecki 1989).

Podsumowując, można stwierdzić, że w literaturze przedmiotu zwraca uwagę fakt braku definicji oddającej konstytutywną treść pojęć konformizmu i nonkonformizmu i wydaje się, że obawiać się można pewnych pejoratywnych znaczeń tych terminów, które niekoniecznie są odbiciem właściwej ich wartości.

W tym miejscu celowe jest ukazanie poglądów i prawidłowości psychologicznych wyjaśniających zjawisko konformizmu wobec ich braku odnośnie do zjawiska nonkonformizmu.

PRZYCZYNY KONFORMISTYCZNEGO ZACHOWANIA SIĘ LUDZI

Biorąc pod uwagę rodowód różnych poglądów na temat zjawiska konformizmu, można je ogólnie podzielić na dwie zasadnicze grupy. Należy jednak zaznaczyć, że powyższe pojęcie nie zostało użyte wprost, dlatego mówimy o następujących wizjach: potencjalizacyjnej i subiektywistycznej.

WIZJA POTENCJALIZACYJNA

W psychologii humanistycznej, zainteresowanej swobodą jednostkowej autoekspresji optimum jednostkowego rozwoju, konformizm to domyślna antyteza pojęcia samorealizacji. Podporządkowanie, wyrzeczenie się indywidualności i adoptowanie tego rodzaju osobowości, który oferują wzory kulturowe, Fromm (1970) nazywa „ucieczką od wolności”. Autentyczne „ja” człowieka zostaje stłumione i zastąpione przez „niby-ja”, z dominującym pseudomyśleniem. Człowiek wybiera i przyjmuje za własne gotowe wzory, dąży do realizacji potrzeb nieautentycznych, które dzięki mechanizmom obronnym spostrzega jako własne, gubiąc swoją indywidualną tożsamość. Rezygnacja ze spontaniczności i indywidualności oraz merkantylna orientacja dzisiejszego człowieka prowadzą do zablokowania możliwości dalszego rozwoju. Człowiek przestaje samodzielnie oceniać samego siebie i nasila się u niego potrzeba aprobaty i uznania ze strony innych ludzi. Jego poczucie wartości ulega rozchwianiu, traci

on poczucie bezpieczeństwa oraz wciąż poszukuje potwierdzenia u innych, a więc staje się człowiekiem zewnątrzsterownym. W konsekwencji nie wie, czego chce, co odczuwa, nie wie, kim rzeczywiście jest i jak chciałby żyć. Problemem współczesnego człowieka stała się pustka, za którą idzie osamotnienie i lęk przed brakiem akceptacji ze strony innych. Zaparcie się siebie jest nieuniknione tylko wtedy, gdy jednostka może liczyć wyłącznie na warunkową akceptację ze strony społecznego otoczenia, gdy jest przez nie nieustannie i wszechstronnie oceniana, zaś wszelkie jej zachowania wykraczające poza normy danego środowiska spotykają się z negatywną reakcją ze strony innych ludzi. Człowiek czuje się wtedy zagrożony i ma na uwadze głównie swoje bezpieczeństwo i obronę (May 1953; Fromm 1970).

Innym aspektem rozważanym przez psychologów humanistycznych są warunki cywilizacyjne, a ściślej zmiany – ich tempo i zasięg – jakie zaszły i nadal zachodzą we współczesnym świecie. Powodują one, że wszyscy ludzie są w istocie nieprzygotowanymi emigrantami wkraczającymi w nową erę. Należy spodziewać się, że ekspansja naukowo-techniczna doprowadzi do dezadaptacji ludzi stereotypowych i pasywnych – konformistycznych (Rogers 1959). Określone zachowanie można uznać za służące lub nie rozwojowi jednostki tylko poprzez odwołanie się do bilansu jej możliwości i dotychczasowych osiągnięć. Jeśli człowiek nie posiada cech, które charakteryzują osobowość samorealizującą się, to można przypuszczać, że przeciwstawia się on własnemu rozwojowi. Poza tym niezaspokojenie podstawowych potrzeb oraz przyczyny o charakterze wewnętrznym, do których zaliczyć można nabyte niewłaściwe nawyki i lęk przed aktualizacją możliwości rozwojowych, są warunkami niesprzyjającymi samorealizacji (Maslow 1986).

Człowiek w ujęciu przedstawicieli psychologii humanistycznej jest nosicielem możliwości, które mogą być rozwinięte lub zaprzepaszczone w zależności od oddziaływań środowiska. Pełna jednostkowa samoświadomość wyraża się w poczuciu własnej podmiotowości, a jej osiągnięcie jest warunkiem przezwyciężenia barier, jakie środowisko społeczne stawia jednostkowemu rozwojowi, jego samorealizacji i samourzeczywistnieniu. Tak więc „konformizm” oznacza tłumienie własnych możliwości, działanie wbrew sobie, rezygnację z dążenia do rozwoju, poddanie się siłom społecznym stojącym na przeszkodzie do osiągnięcia samorealizacji.

WIZJA SUBIEKTYWISTYCZNA

Zjawisko konformizmu jest tu analizowane przez pryzmat sytuacyjnego funkcjonowania człowieka. Niektóre teorie analizują zjawisko konformizmu, zakładając, że człowiek dąży do unikania niezgodności i usunięcia konfliktu. Przykładowo teoria pola (Lewin 1939) postuluje rozumienie konformizmu w kategoriach przewagi sił zewnętrznych nad wewnętrznymi. Jednostka może

odczuwać opór tłumionych impulsów wewnętrznych i po wyzwoleniu się spod kontroli czynnika wymuszającego odrzucić wymuszone zachowanie. Wyrazem ulegania zewnętrznego jest wybór rozwiązania prywatnie nieakceptowanego, jeśli jest manifestowane wyłącznie wtedy, gdy grupa znajduje się w polu sytuacyjnym.

Z kolei podstawą teorii dysonansu poznawczego (Festinger 1957) jest założenie, że człowiek uświadamiający sobie istnienie jakichś niespójności, sprzeczności w rozpatrywanym fragmencie własnego obrazu rzeczywistości odczuwa przykre napięcie, które ma siłę czynnika motywacyjnego, podobnego do motywacji biologicznej i wywołuje natychmiastowe dążenie do jego usunięcia, do odbudowy równowagi poznawczej. Realizację tego dążenia zapewnia zmiana lub modyfikacja jednego z konfliktowych przekonań, ale też zmiana przekonania w kwestii akceptowanej relacji własnych myśli i czynów.

Zachowanie konformistyczne można odnieść do działań wywołanych przez czynniki zewnętrzne, ale też do działań będących efektem decyzji podmiotu. I tak teoria autodeterminacji (Deci, Ryan 1985) podkreśla znaczenie dobrowolnych zobowiązań podjętych wcześniej przez człowieka. Zaś zgodnie z teorią przedmiotowej samoświadomości (Wicklund, Frey 1980) i teorią prywatnej samoświadomości (Fenigstein, Scheier, Buss 1975) szczególnie ważna jest wywołana przez czynniki sytuacyjne koncentracja człowieka na własnych stanach psychicznych, ponieważ wtedy częściej postępuje on zgodnie z deklarowanymi poglądami. Osoby o niskim stopniu obserwacyjnej samokontroli (Snyder 1986), w sytuacji nacisku są szczególnie skłonne do ujmowania swoich zachowań niezgodnych z postawą jako przejawu ich prawdziwej postawy. Natomiast postawy prywatne osób o wysokim poczuciu obserwacyjnej samokontroli pozostają stałe mimo zmian w ich zachowaniu publicznym.

Zjawisko konformizmu można analizować wychodząc z założenia, że podmiot sterowany jest motywami podwyższenia i ochrony poczucia własnej wartości, przy czym zgodnie z orientacją defensywną (Doliński 1993) jest to motyw równie ważny jak potrzeba wywierania wpływu na bieg zdarzeń. Mogą one mieć charakter komplementarny i konkurencyjny. Adekwatne do okoliczności zmienianie orientacji sprzyja optymalizacji funkcjonowania człowieka.

Szczególnie motywacyjne teorie atrybucji głoszą, że w sytuacjach aktywizujących „strukturę ja” ludzie mają skłonność do przypisywania sobie sprawstwa, kiedy interpretują zdarzenia oceniane przez nich jako pozytywne – i analogicznie czynnikiem zewnętrznym, gdy zdarzenia oceniają jako negatywne (por. Zuckerman 1979). Można przypuszczać, że ludzie, wybierając uległość, unikają w ten sposób poczucia odpowiedzialności za dokonany wybór. Właściwie jak zakłada teoria autopercepcji (Bem 1972), jednostki nie mają natychmiastowego wglądu w swoje psychiczne stany, ale dopiero je precyzują poprzez dedukcję na podstawie zachowania i sytuacji. Pozwala to im nadawać wartość zachowaniom i racjonalizować obserwowane akty uległości.

Analizując zjawisko konformizmu z punktu widzenia poczucia swobody wyboru, teoria reaktancji (Brehm 1966) podkreśla znaczenie oczekiwań, z jakimi jednostka wchodzi w określoną sytuację. Brak faktycznej swobody wyboru prowadzi do przeciwstawiania się, wyrażającego się mniejszym zaangażowaniem w zadanie lub dążeniem do działań, które okazały się niedopuszczalne. Poza tym zgodnie z teorią atrybucji wolności (Harvey 1976), osoba czuje się najbardziej wolna, gdy ma do dyspozycji umiarkowaną liczbę stosunkowo podobnych do siebie możliwości.

Każda z przedstawionych powyżej teorii wyznacza pewne autonomiczne rozumienie konformizmu, uwypuklając różne treści, a w związku z tym określa odmienny obszar badawczy, choć wydają się one ze sobą powiązane. Okoliczności mogą więc modyfikować aktualizowanie się wewnętrznych potencjalności człowieka. Konformizm jako sposób obrony poczucia własnej wartości może być funkcjonalny.

KONFORMIZM–NONKONFORMIZM JAKO WYMIAR OSOBOWOŚCI

Zgodnie z systemowym ujęciem psychiki (patrz: von Bertalanffy 1976; Obuchowski 1985; Koziński 1987) i paradygmatem interakcji (patrz: Renzulli 1977; Mönks 1990; Popek 1989, 1996) należy założyć, że o tym, czy człowiek jest zdolny do podmiotowego i zróżnicowanego funkcjonowania, decydują jego możliwości wynikające ze współdziałania systemu poznawczego i osobowościowego (por. Reykowski 1975; Strzałcki 1989). Ich jakościowy poziom oraz współwystępowanie tworzą indywidualne konfiguracje, dające w efekcie różne możliwości potencjalne (por. Popek 1996).

Rozpatrując konfigurację czynników psychologicznych wiążących się z efektywnym funkcjonowaniem jednostki, należy stwierdzić, że jest ono w większym stopniu uwarunkowane funkcjonowaniem systemu osobowościowego oraz że sprawne funkcjonowanie systemu poznawczego wiąże się organicznie ze swobodą i oryginalnością wyrazu osobowości (Rokeach 1960; Strzałcki 1969, 1989).

Człowiek z jednej strony dąży do zmiany, przekraczania granic, tego co posiada, kim jest, do rozwoju. Ale równocześnie dąży do pewności i bezpieczeństwa, przystosowania się do istniejących warunków fizycznych i społecznych. Tak więc z jednej strony człowiek może funkcjonować bardziej adaptacyjnie (przystosowawczo, zachowawczo) lub bardziej innowacyjnie (postępowo, twórczo). Dynamika rozwoju przyrody i społeczeństwa jest procesem przebiegającym według ciągłego mechanizmu adaptacji – zróżnicowania – kreacji. Jest rodzajem kontinuum i w pewnym stopniu każdy człowiek jest nastawiony adaptacyjnie i kreatywnie (Fromm 1970; Maslow 1986; Koziński 1987; Popek 1999). Należy podkreślić, że powyższa dychotomia jest właściwa ludzkiej egzystencji i te dwa rodzaje funkcjonowania są tak samo istotne dla adaptacji twórczej człowieka.

Ważna jest tendencja do wielowymiarowego ujmowania świata, ale i dążenie do utrzymania ładu wewnętrznego, wieczny niepokój tworzenia, ale i stała troska o przystosowanie (Obuchowski 1985; Popek 1989).

W powyższym kontekście konformizm stanowi dynamiczne przeciwieństwo nonkonformizmu. Można je opisać na kontinuum, którego bieguny oddają ekstremalne natężenie właściwości. Tak więc można stwierdzić u jednostki pewne równoczesne nasilenie, przewagę, a nawet względną równowagę między konformizmem i nonkonformizmem (Popek 1989).

Struktury osobowości dzięki mechanizmowi zwrotnego działania stymulującego lub hamującego (czynnik emocjonalno-motywacyjny) zabezpieczają aktywne realizowanie się potencjalnych możliwości poznawczych jednostki. Osobowościowa aktywacja pozytywna ma właściwości stymulujące, zaś osobowościowa aktywacja negatywna ma właściwości dezorganizujące i hamujące (Popek 1996). Zgodnie z takim rozumieniem funkcjonowania mechanizmu osobowościowego można zaproponować wyróżnienie dwóch rodzajów nonkonformizmu, a mianowicie (por. Popek 1989, 1996):

- 1) konstruktywny – interakcja dominującej osobowościowej aktywacji pozytywnej i dużych potencjalnych możliwości poznawczych,
- 2) destruktywny – interakcja dominującej osobowościowej aktywacji pozytywnej i małych potencjalnych możliwości poznawczych.

W podsumowaniu można wysunąć następującą tezę: możliwości funkcjonowania bardziej adaptacyjnego lub bardziej innowacyjnego uwarunkowane są interakcją dominującego u określonego człowieka systemu emocjonalno-motywacyjnego będącego w interakcji z systemem poznawczym i wchodzącego w interakcję z określonym środowiskiem społeczno-kulturowym.

KONFORMIZM–NONKONFORMIZM KANH

Konformizm i nonkonformizm w płaszczyźnie badań podstawowej struktury osobowości są przedmiotem eksploracji Kwestionariusza Twórczego Zachowania KANH Stanisława Popka (1989). Opisane są jako zespół piętnastu cech, które stanowią zbiór pozornie różnych specyficznych jakości, ale nie są tylko sumą wyizolowanych części, ponieważ posiadają podobne znaczenie dynamiczne. Cechy KANH są wartościami ciągłymi i mają postać dycho-tomiczną. Są to zestawy wartości oczekiwanych. Ich źródłem są cechy opisujące osobowość twórczą i odtwórczą wyodrębnione przez wielu badaczy osobowości. Tabela 1 prezentuje przegląd cech wchodzących w skład konformizmu i nonkonformizmu.

Tab. 1. Cechy wchodzące w skład konformizmu i nonkonformizmu KANH
 Properties making conformity and non-conformity in KANH

Konformizm	Nonkonformizm
Zależność	Niezależność
Pasywność	Aktywność, witalizm
Szttywność adaptacyjna	Elastyczność adaptacyjna
Stereotypowość	Oryginalność
Uległość, słabość	Konsekwencja
Bojaźliwość (lękliwość)	Odwaga
Podporządkowanie	Dominatywność
Niesamodzielność	Samooorganizacja
Zahamowalność	Spontaniczność, ekspresja
Defensywność	Otwartość
Słaba odporność i wytrwałość	Odporność i wytrwałość
Nieodpowiedzialność	Odpowiedzialność
Brak krytycyzmu	Samokrytycyzm
Nietolerancja	Tolerancyjność
Niskie poczucie wartości Ja	Wysokie poczucie wartości Ja

ZALEŻNOŚĆ–NIEZALEŻNOŚĆ

Niezależność bywa opisywana jako zachowanie nieograniczające się formalnymi ramami, akceptowanymi sposobami postępowania. To forma zachowania w sytuacji nacisku grupowego, która sprowadza się do tego, że jednostka dokonuje ocen oraz działa głównie na bazie własnego stanowiska. Jednostka niezależna w trakcie podejmowania decyzji jest świadoma obecności normatywnych oczekiwań, ale nie przyjmuje ich jako wyznaczników własnego zachowania. Niezależność można rozumieć jako uwolnienie się od presji społecznej i kulturowej, ale też w sensie uwolnienia się od tyranii własnych lęków i kompleksów, czyli zawierzenie własnym możliwościom (Strzałecki 1969). Osobę niezależną cechuje wyższa potrzeba osiągnięć, twórczości i autonomii (Perkins 1993) oraz pozytywna korelacja z wewnętrznym poczuciem kontroli. Człowiek zależny charakteryzuje się wyższym poziomem potrzeby kontroli, opieki, uporządkowania, respektu, jest sugestywny i uległy wobec autorytetów (Drwal 1995).

PASYWNOŚĆ–AKTYWNOŚĆ, WITALIZM

Ludzie twórczy są aktywni, pełni inicjatywy, energii działania i entuzjastyczni, choć może to dotyczyć tylko jednej dziedziny. Są wrażliwi, uczuciowo i emocjonalnie chłonni oraz empatycznie nastawieni do innych ludzi (por. Strzałecki 1969; por. Popek 1998). Aktywność bywa określana jako poszukiwanie nowych i nieokreślonych sytuacji, preferowanie złożonych i źle ustrukturalizowanych problemów (Trzebiński 1976, Tokarz 1985). Ten aktywny proces, w świetle dotychczasowych badań, wydaje się posiadać dla jednostki

wartość samonagradzającą oraz hedonistyczną z uwagi na możliwość opanowania otoczenia, tworzenia ładu i zmniejszenia egzystencjalnego lęku.

W najnowszych doniesieniach orientacja pasywność-aktywność uznawana jest za jeden z głównych elementów osobowości (Borkenau 1994).

SZTYWNOŚĆ ADAPTACYJNA-ELASTYCZNOŚĆ ADAPTACYJNA

Ludzie twórczy mają szerokie zainteresowania i dużą wiedzę, są elastyczni (Popek 1989). Osobowościowa plastyczność adaptacyjna to gotowość do elastycznego dopasowywania swojego zachowania do zmieniającego się kontekstu (Strzałecki 1989). W badaniach Instytutu IPAR (Sołowiej 1997) okazało się, że osoby twórcze charakteryzuje wysoko wykształcona zdolność adaptacji do zmieniających się warunków, połączona z łatwością koncentrowania się na zadaniu. Właściwość ta znajdowała swój wyraz w niezwyklej wręcz gotowości do rejestrowania informacji i w sprawnym ich wykorzystywaniu, jak również w szybkim wysuwaniu i przekształcaniu w miarę potrzeby pomysłów rozwiązania problemu oraz w łatwości przechodzenia do innych czynności. Jednostka elastyczna nie trwa uporczywie i nieefektywnie przy jednym tylko podejściu do problemu. W swoich poszukiwaniach wielu jakościowo różnych rozwiązań zmienia kierunki i strategie postępowania, dokonuje nieustannej redefinicji problemu (Strzałecki 1969).

STEREOTYPOWOŚĆ-ORYGINALNOŚĆ

Wiele danych teoretycznych i empirycznych przemawia za sensownością umiejscowienia oryginalności w obszarze dziedziny osobowościowej (Strzałecki 1969; Guilford 1978; Busse, Mansfield 1984). Oryginalność wyraża się w zaprezentowaniu nowego i własnego spojrzenia na utarty porządek rzeczy. Dodatkowym potwierdzeniem osobowościowego uwarunkowania tej cechy jest związek między oryginalnością a odpornością na presję grupy i lęk. Lęk indukowany sytuacją zagrożenia obniża tendencję do preferowania obiektów, zjawisk, sytuacji, pojęć i problemów nietypowych (Trzebiński 1978). Oryginalność zdefiniowana operacyjnie odnosi się do następujących kategorii zachowań: pomysłowość, wyobraźnia, ciekawość, intuicja, wrażliwość, rzutkość, otwartość na nowe i złożone sytuacje problemowe, tolerancja wobec sprzecznych doświadczeń. Stereotypowość ogranicza wewnętrzną swobodę, łatwość wypowiedzi, tworzenie wizji, blokuje dostęp do nowych informacji, hamuje oryginalność (Strzałecki 1989).

ULEGŁOŚĆ, SŁABOŚĆ-KONSEKWENCJA

Ludzie twórczy posiadają silną motywację, dużą wewnętrzną dyscyplinę, stanowczość, upór, wytrwałość, są dokładni i bardzo pracowici (por. Strzałecki 1969, Tokarz 1985, por. Popek 1989). Konsekwencja to koncentracja, zaan-

gażowanie w zadanie i uporczywość w dążeniu do celu, których motorem jest ciekawość poznawcza, pasja twórcza i satysfakcja związana z rozwiązywaniem problemów. Czasami towarzyszy temu pomijanie odczuć innych ludzi (Kozielecki 1987).

BOJAŻLIWOŚĆ (LĘKLIWOŚĆ)-ODWAGA

Odwaga tworzenia to gotowość do porzucania wszelkiej pewności i utartych ścieżek, do samodzielnego spojrzenia na problem, gotowość do ryzyka oraz zaufania i polegania na własnym doświadczeniu (Schulz 1990). Odwaga to zdolność dokonania wyboru na rzecz podejmowania działań nowych, w sytuacjach nieznanach, wobec alternatywnej możliwości pozostawania w sytuacjach znanych i przy działaniach dotychczasowych. To gotowość głoszenia nowych idei i ich obrony, często wbrew opinii ogółu. Ludzie twórczy nie lekceważą nieznanego, nie zaprzeczają, nie unikają, nie usiłują tworzyć pozorów, że jest znane, nie porządkują ani nie rozgraniczają i nie klasyfikują przedwcześnie. Ich poszukiwanie prawdy nie jest spowodowane przemożną potrzebą pewności, bezpieczeństwa i porządku (Fromm 1970, Rogers 1959). Tendencja do preferowania wyższego poziomu ryzyka i obierania strategii perspektywicznych ze względu na wartość celu łączy się z wewnątrzsterownością. Strategia obronna łączy się z niską samooceną i zaniżonym poziomem aspiracji. Charakteryzuje ją koncentrowanie się na ocenie głównie prawdopodobieństwa niepowodzenia i niechęć do podejmowania ryzyka (Reykowski 1975).

PODPORZĄDKOWANIE-DOMINATYWNOŚĆ

Ludzie twórczy są dominatywni, przywódczy, stanowczy, pełni inicjatywy, aktywni i samowystarczalni, pewni siebie i ufający własnym sądom (por. Popek 1989). Badania wskazują na negatywne korelacje między dominatywnością a konformizmem oraz różnicujący wpływ wymiaru dominacja-podporządkowanie w percepcji reklamy (Mehrabian Stefl 1995).

NIESAMODZIELNOŚĆ-SAMOORGANIZACJA

Samoorganizacja przejawia się w braku konieczności stałego wzmacniania i zachęty w pracy, niezależności od zewnętrznych wzorców stymulacyjnych, w braku potrzeby pocieszenia i wsparcia ze strony innych. Mechanizmem energetycznym jest więc wewnętrzny system wartości (Strzałecki 1989). Ludzie twórczy samodzielnie decydują, wybierają, działają, rozwiązują problemy (Maslow 1986). Można stwierdzić pewne podobieństwo do wymiaru nazwanego wewnętrzną sterownością. Tacy ludzie są przekonani, że ich postępowanie jest zdeterminowane przez ich własne cechy psychiczne, a ich los zależy od własnego

działania oraz że sami są za niego odpowiedzialni. Cecha ta sprzyja nastawieniu na pogłębianie pomysłowości, odkrywanie i rozwijanie własnych zdolności i kompetencji (Sheldon 1995). Ludzie zewnątrzsterowni przenoszą odpowiedzialność na otoczenie – ludzi, wydarzenia, los, na które nie mogą bezpośrednio wpływać.

ZAHAMOWALNOŚĆ–SPONTANICZNOŚĆ, EKSPRESJA

Spontaniczność, ekspresja, naturalność zachowań, zdolność wyrażania siebie bez lęku jest istotnym aspektem twórczości samorealizacyjnej (Maslow 1869). Ludzie twórczy są mniej zahamowani, mniej formalni, konwencjonalni, nie tłumią popędów, są spontaniczni w myśleniu i zachowaniu, posiadają zdolność do bawienia się pojęciami i wysuwania dzikich pomysłów i rozwiązań. Prezentują postawę życiową wyrażającą aprobatę dla życia, siebie i świata nawet w sytuacji niepowodzeń (por. Popek 1989, Strzałecki 1989). Poza tym ludzie twórczy są bardziej introwertywni, niezbyt towarzyscy i pełni rezerwy w kontaktach interpersonalnych (Strzałecki 1969).

DEFENSYWNOŚĆ–OTWARTOŚĆ

Otwartość można zdefiniować, odwołując się do koncepcji otwartości poznawczej (np. Rokeach 1960, por. Strzałecki 1969, Trzebiński 1976). Otwartość polega na gotowości jednostki do przyjmowania nowych informacji, wrażliwości na bodźce zewnętrzne i wewnętrzne, które są postrzegane bez zniekształceń, chłonności wydarzeń, poglądów, świeżości doznań. A więc jest postawą będącą przeciwieństwem dogmatyzmu, wewnętrznej sztywności, ciasno ukształtowanych poglądów i wartości. Charakteryzuje się wyzwoleniem od konwencjonalnych źródeł informacji oraz gotowością do łączenia elementów z odległych dziedzin, reagowaniem na informacje autonomicznie, bez zdeterminowania przez społeczne oczekiwania. Tak rozumiana otwartość powiązana jest z tendencją do dostrzegania i aktywnego poszukiwania nowości, z dążeniem do sytuacji, które wywołują rozbieżność, oraz z dążeniem do zmiany (Trzebiński 1976, Maslow 1986, Strzałecki 1989). Osoba otwarta nie próbuje ujmować rzeczywistości przez pryzmat uprzednio wytworzonych kategorii, czyli nie szufladkuje, nie rubrykuje, nie klasyfikuje i nie etykietuje rzeczywistości (Rogers 1959, Fromm 1959, Maslow 1986).

Człowiek zamknięty charakteryzuje się tendencją do odrzucania przeciwnych poglądów i wrogością wobec ludzi, którzy je głoszą, dogmatyzmem, izolowaniem się od nowych idei i opornością wobec wszelkich zmian. Charakteryzuje się sztywnością, konkretyzmem, niesprawnością w posługiwaniu się pojęciami abstrakcyjnymi, brakiem dystansu do siebie i wglądu w swój system

poglądów, preferuje stałe sądy, opinie, działania rutynowe i stagnację. Im bardziej człowiek jest zamknięty, tym bardziej jest uzależniony od zewnętrznych autorytetów i tym mniej oryginalny (Rokeach 1960, Strzałecki 1969).

SLABA ODPORNOŚĆ I WYTRWAŁOŚĆ–ODPORNOŚĆ I WYTRWAŁOŚĆ

Odporność to zdolność do tolerowania niepewności, napięć emocjonalnych, lęku, stresu i presji społecznej, zdolność do panowania nad własną sytuacją interpersonalną (por. Strzałecki 1969, 1989). Wykazano pozytywną korelację między zewnętrznym LOC a różnymi kwestionariuszowymi pomiarami lęku i niepokoju oraz ze skalami dogmatyzmu. Osoby o wewnętrznym LOC cechuje mniejsze poczucie zagrożenia (Drwal 1995). Odporność zwiększa tendencję do preferowania nietypowych sytuacji i obiektów, sprzyja przyswajaniu sprzecznych z dotychczasowym doświadczeniem informacji (Trzebiński 1976).

NIEODPOWIEDZIALNOŚĆ–ODPOWIEDZIALNOŚĆ

Odpowiedzialność wiąże się z poczuciem sprawstwa, przekonaniem o możliwości realizacji własnych pomysłów i idei, z silną wolą, pewnością siebie, z konsekwentnym dążeniem do celu pomimo przeciwności oraz zdecydowaniem w działaniu (por. Strzałecki 1969, por. Popek 1989). Osoby zewnątrzsterowne przejawiają tendencję do zmniejszania odpowiedzialności za własne działania (Popek 1989).

BRAK KRYTYCYZMU–SAMOKRYTYCYZM

Ludzie twórczy są konstruktywnie krytyczni w stosunku do swoich zalet i wad, możliwości twórczych oraz mniej zadowoleni z połowicznych rozwiązań (por. Popek 1989). Formułują sądy oceniające na podstawie autonomicznych kryteriów. Sami określają wartość swego wytworu, nie kierując się kryteriami zewnętrznymi, takimi jak pochwała czy krytyka ze strony innych (Rogers 1959).

NIETOLERANCJA–TOLERANCYJNOŚĆ

Ludzie twórczy wykazują tolerancję wobec sprzeczności, rozbieżności, wieloznaczności i luk informacyjnych, odporność na percepcyjny dysonans poznawczy, tolerancję wobec zaburzonych i niespójnych układów formalnych zarówno w otoczeniu, jak i w doświadczaniu wewnętrznym. Tolerowanie wieloznaczności to akceptowanie informacji niezgodnych z wcześniej przyswojonymi, tolerancja dla różnych sposobów spostrzegania świata i definiowania jego problemów (Klein, Gardner, Schlesinger 1962; por. Strzałecki 1969, 1989; Trzebiński 1976). Wnioski z badań nad tolerancją i nietolerancją

rozbieżności informacji napływających ze standardami percepcyjnymi wykazały, że moc regulacyjna nietolerancyjności idzie w parze ze schematycznością percepcji, czynnikiem zaskoczenia, i jest stosunkowo trwała (Łukaszewski 1976). Tolerancja niezgodności poznawczych to odporność na specyficzne napięcia generowane przez problemy, nastawienie na percepcję bardziej niż na osąd krytyczny. Biorąc pod uwagę wyniki badań nad ludźmi twórczymi, wydaje się, że zachowania ich nie da się opisać za pomocą mechanizmów postulowanych przez teorie tzw. optimum rozbieżności (patrz Łukaszewski 1974, Tokarz 1985). U ludzi twórczych niepewność generuje zarówno uczucie niepokoju, jak i swoistej, dodatniej ekscytacji wzmacniającej tendencje do spontanicznego poszukiwania tych rozbieżności. Obecnie trudno jest określić bezwzględne granice tolerancji, aczkolwiek przypuszcza się, że im większa tolerancja, tym częstsze preferowanie i rzadsze negatywne ustosunkowanie się do nowości (Trzebiński 1976). Zakres tolerancji zależy od sposobu reagowania na rozbieżność informacyjną. Niski poziom tolerancji wyraża styl obronny, który polega na unikaniu rozbieżności i szybkim interpretowaniu nowych danych w języku kategorii dotychczasowego doświadczenia. W wariancie aktywnym następuje maksymalizacja szybkości reagowania. Natomiast w wariancie pasywnym następuje zablokowanie reakcji, tendencja do odroczenia interpretacji oraz wycofywanie się. Z kolei styl innowacyjny polega na celowym poszukiwaniu lub generowaniu rozbieżności, a następnie jej porządkowaniu według nowych zasad. Wskaźnikami tego stylu są reakcje zaciekawienia i zdziwienia, rozbudowana eksploracja otoczenia, opóźniona interpretacja. W związku z tym można wyróżnić dwa typy ustosunkowania wobec rzeczywistości:

– typ osądzący – ujmowanie doświadczenia w sztywne schematy i położenie nacisku na jego kontrolę: obraz świata jest uporządkowany, stały i zaplanowany,

– typ percepcyjny – otwartość na doświadczenie, spontaniczność w wyrażaniu emocji i w zachowaniu (Trzebiński 1976, Rogers 1959, Nosal 1992).

Sztywność i brak tolerancji na wieloznaczność określa się mianem dogmatyzmu (Reykowski 1975). Dogmatyzm można również rozumieć jako niechęć wobec zmian w systemie przekonań, u podłoża którego leży lękowa struktura osobowości, połączona z przesadnym poleganiem na autorytetach (Schulz 1990). Badania wykazały, że osoby tolerujące dwuznaczność i niedogmatyczne wykazują silniejsze preferencje do informacji nowych i niezgodnych niż osoby dogmatyczne i nietolerancyjne względem dwuznaczności (Łukaszewski 1974). Niezaspokojona potrzeba bezpieczeństwa, niepokój i lęk jako dominujące stymulatory utrudniają odbiór informacji i powodują opór przed jakąkolwiek zmianą (Ratajczak 1980, Maslow 1986).

NISKIE POCZUCIE WARTOŚCI JA – WYSOKIE POCZUCIE WARTOŚCI JA

Twórczość jest funkcją pozytywnego obrazu własnego „ja” i poziomu samoakceptacji. Znaczenie własnego „ja” polega na tym, że z jednej strony powiązane jest z regulatorami emocjonalno-popędowymi, a z drugiej strony, że wplecione organicznie w strukturę poznawczą człowieka daje podstawę do przekonania o sprawności własnego systemu poznawczego (Trzebiński 1976). Ludzie o silnym *ego* charakteryzują się zrównoważeniem emocjonalnym, odpornością na stres, umiejętnością przewyciężenia lęku, jaki rodzi sytuacja problemowa, otwartością na nowe doświadczenia. Wysokie poczucie własnej wartości odhamowuje struktury poznawcze, umożliwia utrzymanie motywacji poznawczej przez dłuższy okres, zwiększa subiektywne prawdopodobieństwo sukcesu, warunkuje skłonność do podejmowania ryzyka, zaufanie we własne siły, wpływa na umiejętność zaakceptowania nowego dzieła oraz podnosi poziom oryginalności. Wpływa również na efektywność i skuteczność poczynań jednostki, co przejawia się w umiejętności pokonywania przeszkód, skuteczności rozwiązywania konfliktów wewnętrznych, umiejętności gratyfikacji motywów przy zachowaniu integralności osobowości oraz zgodności wyników z zamierzeniami jednostki (Reykowski 1975, Trzebiński 1976, Strzałecki 1989). Z akceptacją siebie pozostaje w związku brak postawy obronnej (Maslow 1986). Ogólna samoocena decyduje o tym, jak jednostka oceni swoje szanse, jaką strategię działania wybierze i zachowa się w nowych sytuacjach. Zaniżona samoocena współwystępuje z konformizmem i zewnętrznym LOC (Drwal 1995). Jak wykazały badania, niska samoocena, a także niepewna samoocena (ale nie ich interakcja) wiążą się z nasiloną skłonnością do konformizmu, który wydaje się narzędziem obrony *ego* (Doliński 1993). Wykryto też korelacje między wewnętrznym LOC a samoakceptacją i potrzebą osiągnięć (Drwal 1995) oraz między wewnętrznym LOC a pozytywną samooceną i dobrym przystosowaniem (Hersch, Scheibe 1967). Poza tym przypuszczalne różnice w poziomie bezpieczeństwa korelują z różnicami w poziomie samooceny (Maslow 1986). Opór przed wszelką zmianą, którego źródłem może być poczucie niższości i zagrożenia, a który rozumiany jest też jako unikanie ryzyka związanego z nowością, określa się mianem konserwatyzmu (Schulz 1990).

Na zakończenie należy zaznaczyć, że powyższa prezentacja cech ma charakter analizy syntetyzującej dotychczasowe rozważania teoretyczne i wyniki badań. Przyczyną ich zróżnicowanego ilościowo opisu jest stopień zainteresowania eksploracyjnego badaczy. Poza tym w literaturze przedmiotu sugerowane są korelacje między cechami wchodzącymi w skład obszaru nonkonformizmu i analogicznie konformizmu, ale jak dotąd nie zostały one empirycznie zweryfikowane. Wydaje się, że badania tego rodzaju miałyby wymiar nie tylko teoretyczny, ale też praktyczny. Mogłyby wpłynąć na lepsze zrozumienie, czym

jest w istocie konformizm i nonkonformizm jako wymiar osobowości. Poza tym jeśli w przyszłości ich pomiar stałby się podstawą określenia ludzkiego potencjału, tak w skali indywidualnej jak i społecznej, to sprawdzenie ich wartości eksplanacyjnej jako wymiaru osobowości wydaje się wysoce uzasadnione.

BIBLIOGRAFIA

- Bem D. J. (1972). *Self-perception theory*, [w:] L. Berkowitz, (red.), *Advances in Experimental Social Psychology*. New York: Academic Press.
- Bertalanffy von L. (1976). *Historia rozwoju i status ogólny teorii systemów*, [w:] J. J. Klir, (red.), *Ogólna teoria systemów. Tendencje rozwojowe*. Warszawa: PWN.
- Borkenau P. (1994). *Personality: A selected review of recent research*. German Journal of Psychology, vol. 18, 4.
- Brehm J. W. (1966). *A Theory of Psychological Reactance*. New York: Academic Press.
- Busse T. V., Mansfield R. S. (1984). *Selected personality traits and achievement in male scientists*. The Journal of Psychology, vol. 116.
- Doliński D. (1993). *Orientacja defensywna*. Warszawa: PAN.
- Drwał R. L. (1995). *Adaptacja kwestionariuszy osobowości*. Warszawa: PWN.
- Fenigstein A., Scheier M. F., Buss A. H. (1975). *Public and private self consciousness: assessment and theory*. Journal of Consulting and Clinical Psychology, 43, 4.
- Festinger L. (1957). *A Theory of Cognitive Dissonance*. Illinois, Evanston: Row Peterson.
- Fromm E. (1970). *Ucieczka od wolności*. Warszawa: Czytelnik.
- Guilford J. P. (1978). *Natura inteligencji człowieka*. Warszawa: PWN.
- Harvey J. H. (1976). *Attribution of freedom*, [w:] J. H. Harvey, W. J. Ickes, R. F. Kidd, (red.), *New Direction in Attribution Research*, vol. 1. Hillsdale. New Jersey: Lawrence Erlbaum.
- Hersch P. D., Scheibe K. E. (1967). *Reliability and validity internal – external control as a personality dimension*. Journal of Consulting Psychology, 31.
- Klein D., Gardner R., Schlesinger H. (1962). *Tolerance for unrealistic experiences: A study of the generality of cognitive behavior*. British Journal of Psychology, 53.
- Kozielecki J. (1987). *Koncepcja transgresyjna człowieka*. Warszawa: PWN.
- Lewin K. (1939). *Field Theory and Experiment in Social Psychology: Concepts and Methods*. American Journal of Sociology, 44.
- Łukaszewski W. (1974). *Osobowość. Struktura i funkcje regulacyjne*. Warszawa: PWN.
- Łukaszewski W. (1976). *Reakcje na rozbieżność informacji*. Wrocław: PWN.
- Maslow A. H. (1986). *W stronę psychologii istnienia*. Warszawa: IW PAX.
- May R. J. (1953). *Man search for himself*. New York: W. W. Norton and Company, INC.
- Mönks F. J. (1990). *Poradnictwo i wspieranie szczególnie zdolnych uczniów*. Annales, sectio J., vol. III. Lublin: UMCS.
- Nosal Cz. S. (1992). *Diagnoza typów umysłu*. Warszawa: PWN.
- Obuchowski K. (1985). *Adaptacja twórcza*. Warszawa: KiW.
- Paszkiewicz-Sokołowska J. (1972). *Konformizm i nonkonformizm jako wartości*. Studia Socjologiczne, 12, 1 (44).
- Popek S. (1989). *Kwestionariusz Twórczego Zachowania KANH*. Lublin: UMCS.
- Popek S. (1996). *Zdolności i uzdolnienia – ujęcie systemowe problemu*, [w:] S. Popek, (red.), *Zdolności i uzdolnienia jako osobowościowe właściwości człowieka*. Lublin: UMCS.
- Popek S. (1999). *Twórczość – natura zjawiska i płaszczyzny jego rozpatrywania*, [w:] A. Drabarek, S. Symotiuk, (red.), *Hominem quero*. Lublin: UMCS.
- Ratajczak Z. (1980). *Człowiek w sytuacji innowacyjnej*. Warszawa: PWN.

- Renzulli J. S. (1977). *Enrichment triad model*. Wetherfield.
- Reykowski J. (1975). *Osobowość jako centralny system regulacji i integracji czynności*, [w:] T. Tomaszewski, (red.), *Psychologia ogólna*. Warszawa: PWN.
- Rogers C. R. (1959). *Towards a Theory of Creativity*, [w:] H. H. Anderson, *Creativity and Its Cultivation*. New York: Harper and Brothers.
- Rokeach M. (1960). *The open and the closed mind*. New York: Basic Books.
- Rokeach M. (1961). *Authority, Authoritarianism, and Conformity*, [w:] I. A. Berg, B. M. Bass (red.), *Conformity and Deviation*. New York: Harper and Brothers Publishers.
- Schulz R. (1990). *Twórczość. Społeczne aspekty zjawiska*. Warszawa: PWN.
- Sheldon K. M. (1995). *Creativity and self-determination in personality*. *Creativity Research Journal*, vol. 8, 1.
- Snyder M. (1986). *Procesy obserwacyjnej samokontroli*, [w:] T. Maruszewski, (wyb. i oprac.), *Poznanie i zachowanie. Rozważania z pogranicza psychologii społecznej, psychologii ogólnej i psychologii osobowości*. Poznań: WN UAM.
- Sołowiej J. (1997). *Psychologia twórczości*. Gdańsk: WUG.
- Strzałecki A. (1969). *Wybrane zagadnienia psychologii twórczości*. Warszawa: PWN.
- Strzałecki A. (1989). *Twórczość a style rozwiązywania problemów praktycznych. Ujęcie prakseologiczne*. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Szewczuk W. (1979) (red.). *Słownik psychologiczny*. Warszawa: WP.
- Tokarz A. (1985). *Rola motywacji poznawczej w aktywności twórczej*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Trzebiński J. (1976). *Osobowościowe warunki twórczości*, [w:] J. Reykowski, (red.), *Osobowość a społeczne zachowanie się ludzi*. Warszawa: KiW.
- Trzebiński J. (1978). *Z badań nad uwarunkowaniami oryginalności myślenia*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Walker E. L. Heyns R. W. (1962). *An anatomy of conformity*. Englewood Cliffs: N.J.: Prentice-Hall.
- Wicklund R. A., Frey D. (1980). *Self-awareness theory: when the self makes a difference*, [w:] D. M. Wegner, R. R. Vallacher (eds.), *The self in social psychology*. New York: Wiley.
- Zuckerman M. (1979). *Attribution of success and failure revisited*, [w:] *The motivational bias is alive and well in attribution theory*. *Journal of Personality*, 47, 2

SUMMARY

The article is an attempt to broaden the knowledge about the structure and mechanisms of functioning of the dimension of personality: conformity – non-conformity, through a synthetic presentation of the existing state knowledge. In the context of the basic structure of personality, conformity is a dynamic opposition of non-conformity. Therefore, a certain simultaneous intensification, certain superiority, or even a relative balance can be found in man between conformity and non-conformity. The assumption about a specific mechanism of personality, which regulates the functioning of a conformist and non-conformist person, is a potential research area. The paper presents a detailed characterization – which synthesizes the theoretical and empirical statements made so far – of the properties making conformity and non-conformity according to a Questionnaire of Creative Behaviour KANH. Such characterization can be helpful in the empirical verification of the above theoretical assumption.

